

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

I

23 - 25 MAYIS 2003

BİLDİRİLER

CİLT 2

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

Üsküdar Belediye Başkanlığı
Üsküdar Araştırmaları Merkezi
Yayın No: 10

ISBN Takım No: 975-97606-6-5
ISBN Cilt-2: 975-97606-8-1

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Kapak, İç Düzen

Artus İletişim Sanatları
0212 347 02 20

Baskı, Cilt

Seçil Ofset
0212 629 06 15

İstanbul, Ocak 2004

Üsküdar Sempozyumu

Yer: Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi

Tarih: 23-25 Mayıs 2003

Düzenleyen: Üsküdar Belediyesi

AZİZ MAHMUD HÜDÂYİ VE NİYÂZÎ-İ MISRÎ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

(İki Sûfi Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)

Kenan Erdoğan*

Giriş

Biz bu bildirimizin sınırları içerisinde 1540'lı yıllarda doğan ve 1628 yılında vefât eden Üsküdarlı meşhur sûfi şâir Aziz Mahmut Hüdâyî ile 1618' de Malatya'da doğup 1694'de Limni'de vefât eden 17. Yüzyılın coşkun sûfi şairi Niyâzi-î Mısırî arasında olduğu söylenen bazı ilişkileri aydınlatmaya çalışarak mezkûr iki zâtın bir kısım düşünceleri ve şiirleri üzerinde bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız. Bu arada Hüdâyî'nin Niyâzi üzerinde bazı etkilerini konu edineceğiz.

1. Niyâzi-i Mısırî Aziz Mahmut Hüdâyî ile Görüşüp Konuştu mu?

Bu iddiânın kaynağı III. devre melâmiye şeyhi Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Mısırî Niyâzi Divanı Şerhi'dir. Bu şerh müritlerinden Hacı Maksut Hulûsî Efendi tarafından ders notları şeklinde tutulmuş ve Mahmut Sadettin Bilginer tarafından yayınlanmıştır.

Buna göre Niyâzi, İstanbul'a geldiğinde¹ Üsküdar'a yerleşmiş ve Hüdâyî ile komşu olarak oturmuşlardır². Hattâ evleri de birbirine yakındır³.

Şimdi bu iddiaları biraz yakından inceleyerek Niyâzi'nin hayatı ve özellikle de İstanbul'a seyahat ve ikametleri konusunda biraz bilgi vermek gerekiyor.

Baştan hemen şunu söyleyelim ki bu iki büyük sûfi şâirin tarihî hayatlarına baktığımızda böyle bir görüşmenin pek mümkün olamayacağı anlaşılır⁴. Çünkü Aziz Mahmut Hüdâyî vefat ettiği zaman Niyâzi henüz 10 yaşlarındadır ve Malatya dışına çıkmamıştır. Ancak 20 yaşlarında Malatya'dan ayrılarak Diyarbakır, Mardin, Bağdat ve Kerbe-

* Yard. Doç. Dr. Celâl Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ Bu gelişin de Mısır'dan İstanbul'a bir doğrudan, bir de şeyhi Ümmî Sinan'ın ölümünden sonra Bursa, Edirne ve sonra İstanbul olmak üzere dolaylı olarak iki şekilde olduğuna yer veriliyor.

² Bilginer, a.g.e. s.9, 31, 101,107,

³ a.g.e., s.26.

⁴ Tasavvuf dünyasında karşılaşılan çeşitli keşif ve kerâmetlerle manevî âlemlerdeki görüşmeler konumuzun dışındadır.

lâ'da iki-üç yıl ilim tahsili ve seyahattan sonra Mısır'a geçmiş, burada üç yıl, bir yandan Câmîü'l-Ezher'e devam etmiş, öbür yandan bir Kâdirî şeyhine bağlanarak ondan ders almış, gördüğü bir rüya üzerine de yine yaklaşık 3 yıllık bir Arabistan ve Anadolu seyahatinden sonra 1646'da İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da ilk ikamet yeri Kadırga'da Sultanahmet civarında Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin bitişiğindeki tekkenin hücresidir. Niyâzî'nin çeşitli vesilelerle İstanbul'a geldiği ve bu gelişlerinde de Yedikule civarında Hacı Evhadüddin Dergâhı'nda veya Kasımpaşa'da pîr-i Uşşâkî Hasan Hüsâmeddin Efendi'nin hankâhlarında misâfir olarak kaldığı menâkıpnâmelerinden anlaşılmaktadır.⁵

Bu arada Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın daveti üzerine Edirne'ye giderek 40 gün orada misâfir olduğu, dönüşte de İstanbul'a uğrayarak Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'yle görüştüğü, hattâ bir Cuma günü Ayasofya'da, içinde padişahın da bulunduğu kalabalık bir cemaate, zikrin fazileti üzerine çok tesirli bir vaaz verdiği ve daha kürsüden inmeden zikir yasağının kaldırılarak orada zikir yapıldığı yine aynı kaynaklarda belirtilmektedir⁶. Niyâzî'nin İstanbul'a tam olarak kaç defa geldiği ve nerelerde ve ne kadar ikamet ettiği konusu, yukardaki rivayetlerin dışında çok açık ve net değildir. Ancak bu ikamet ettiği yerler arasında bilindiği kadarıyla Üsküdar bulunmamaktadır.

Peki öyleyse Niyâzî'nin Hüdâyî ile görüşüp konuşması, hatta komşu olması nereden çıkarılmıştır?

Bizce bunun değişik sebepleri olabilir: **Birincisi** Aziz Mahmud Hüdâyî İstanbul'a geldiği yıllarda Üsküdar'a yerleşmeden önce Küçükayasofya'ya 1584'te şeyh olup 8 sene civarında burada kaldığı bilinmektedir⁷. Bildiğimiz kadarıyla Niyâzî'nin kaldığı Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Camii bitişiğindeki dergâh ile Küçükayasofya'daki Niyâzî'nin dergâhı yakın, hatta komşu olabilir.

İkincisi, Hüdâyî'nin etkilerinin ve hâtueralarının hâlâ çok canlı yaşandığı yıllarda İstanbul'a gelen Niyâzî'nin buralarda bir Hüdâyî dergâhını ziyâret ederek bu müessesenin o zamanki şeyhleriyle konuşup görüşmüş ve komşuluk yapmış olabilir.

Üçüncüsü, Celvetiyye'nin Selâmiyye şubesi şeyhi Selâmî Ali Efendi ile Niyâzî arasında mektupla bir takım münakaşalar olmuş, çeşitli dedikodular üzerine Selâmî Ali Efendi şeyhlikten feragat etmiş, sonra "hatt-ı hümayûn"la şeyhliğe yeniden getirilmiştir⁸.

Belki de bu Selâmî Ali Efendi'yle olan mektuplu tartışmalar sanki Niyâzî ile Hüdâyî arasında olmuş gibi nakledilmiştir. Şimdi Niyâzî Divanı Şerhi'nden Mısırî'nin,

*Habs için geldi gelir itlak için fermân bana
Eveli kahr âhiri ihsân eder sultân bana
Erba'nim çün tamâm oldu dahi on gün geçer* (Erdoğan, s.10)

diye başlayan manzumesinin şerhi dolayısıyla yapılan bu tartışma pasajını buraya almak istiyoruz:

⁵ Niyâzî'nin hayatı, eserleri düşünceleri ve şiirleri için bkz. Yrd. Doç.Dr. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı*, Edebî Kişiliği ve Divanı, Ankara 1998, s. 66. ; Dr. Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998, s. 72-73. Buralarda bir çok kaynağa gidilerek konu bazan dipnotlarla özetlenmiştir. Dipnotları kabartmamak için bu iki kaynağı zikretmekle yetiniyoruz.

⁶ Bu kaynakların özeti ve değerlendirilmesi için bkz. Erdoğan, a.g.e. s. 76-77.; Aşkar, a.g.e. s.104-106.

⁷ Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İst. 1980, s.51.

⁸ Yılmaz, a.g.e. s.237. ; Erdoğan, a.g.e. s. 160; Baha Doğramacı, *Niyâzî Mısırî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s.79-80.

“Hazret-i Mısırî ile Hazret-i Hüdâyî (KSE) aynı devirde, II. Sultan Ahmed zamanında yaşamışlardır.⁹ Her ikisi de İstanbul’da Üsküdar’da şimdi Hüdâyî dergâhı bulunan mahalle Mısırî Efendi’nin evi yakın ve birbirlerine komşu idiler. Mısırî Efendi İmam-ı Hasan ve İmam-ı Hüseyin efendilerimiz hazretlerinin nübüvvetlerine dâir bir risâle yazmıştı. Bu risâle hakkında Hüdâyî Efendi: Fahr-i âlem (SAV) hâtemü’l-enbiyâdır, andan sonra nübüvvet yoktur diyerek gadap etti. Halbuki burada Hazret-i Resûlün nübüvvet-i teşri’iyyenin¹⁰ hâtemi olduğunu anlamadı. Ve hazret-i Mısırî’yi II. Sultan Ahmed’e şikâyet etti. Pağışah da Mısırî Efendi’nin evinde hapsi için 3-4 tezkere gönderdi, hattâ bunlardan birini fakir de gördüm. İşte bu sebepten Mısırî Efendi 50 günlük hapisliği kabul etti. Ve sonra serbest bırakıldı.”¹¹

Şiirin etrafında bir menkıbe halesi oluşturan bu rivayet¹², tarihî realiteye uygun değildir. Ancak Niyâzî’nin Risâle-i Haseneyn’i dolayısıyla bir çok tartışmanın yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Ve muhtemelen Selâmî Ali Efendi ile yapılan tartışmalar bu şekilde yansımıştır.

2. Hüdâyî ve Niyâzî’nin Bazı Benzer ve Farklı Yönleri

Aziz Mahmud Hüdâyî¹³, ömrünün önemli bir bölümünü imparatorluğun duraklama döneminde payitahtta istikrarla geçirmiş ve saraya yakın olmuş, idareyle iyi ilişkiler içinde bulunmuş birisidir. I. Ahmed, II. Osman ve IV. Murad’ın teveccühlerini kazanmış; zaman zaman onlara bazı tavsiyelerde bulunmuş; hatta hükmedercesine mektuplar yazmış; bazı idarî işlerde, nakil ve tayinlerde etkili olmuş; IV.Murad’a kılıç kuşatmış; padişahın emri üzerine Ferhat Paşa ile ordunun maneviyatını yükseltmek için Tebriz Savaşı’na katılmış, tekkesi bazı suçlular için bir sığınak ve barınak olmuş, hangi gün sefere çıkılacağı bile ona sorulmuştur. Onun padişahların bazı rüyalarını yorumlaması tarihlere bile geçmiştir. Özellikle I.Ahmed’in bir rüyasının tabirinden sonra ona çok saygılı davrandığı, hattâ el öpüp kılık değiştirerek mürid ve mu’tekidi olduğu, saraya bir ziyaretinde abdest alırken padişahın Hüdâyî’nin suyunu döktüğü, vâlide sultanın da havlusunu tuttuğu; bir başka rivâyete göre de I.Ahmed’in Üsküdar çarşısında Hüdâyî’yi atına bindirerek rikâbında (üzengisinin yanında) kısa bir süre yaya yürüdüğü, bunun üzerine Hüdâyî’nin “Bir padişahın gâşiye-dâr (seyis) olmasını istemem, şeyhimin emri yerini bulsun istedim” diyerek

⁹ II.Ahmed 1643-1695 yılları arasında yaşamış, 1691-1695 yılları arasında da padişahlık yapmıştır. Bkz. Müctebâ İlgürel, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C. II, İst.1989, s.32-33. I.Ahmed ise 1590-1617 yılları arasında yaşamış, 1603-1617 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Bkz. aynı yazar, eser ve cilt s.30-33. Buna göre Hüdâyî I. Ahmed, Niyâzî ise II. Ahmed zamanında yaşamışlardır.

¹⁰ Niyâzî’nin bu görüşüyle ilgili olarak onu savunan kaynaklar, nübüvvet yani peygamberliğin teşri’iyye (şeriat, hüküm getiren) ve tebliğîyye (dini tebliğ eden, yayan) olmak ikiye ayrıldığını birincisinin Hz. Muhammed’le son bulduğunu ikincisinin devam ettiğini ve Niyâzî’nin bunu kastettiğini ifade ediyorlar.

¹¹ Bilginer, a.g.e. s.26. Aynı düşünce ve yorumlar s.101’de “Kassab elinde koyunum..” manzumesinin açıklanmasında da tekrar edilmektedir.

¹² Niyâzî’nin başka bazı şiirlerinin çevresinde de birçok menkabenin teşekkül ettiğini daha önceki bir bildirimizde ele almıştık: “Şiir-Efsane-Menkibe İlişkisi ve Niyâzî-i Mısırî’nin Menkıbelerine Göre Bazı Şiirlerinin Hikâyesi”, IX.Türkoloji Kongresi 15-19 Eylül, İstanbul 1997.

¹³ Hüdâyî ile ilgili olarak Fevziye Abdullah Tansel’in “Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî” (Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, Sa: XV, Ankara 1967, s.1-42.) isimli makalesi ; H.Kâmil Yılmaz’ın adı geçen eseri ve Diyanet İslâm Anısklopedisi, C.IV, s.338-340’daki maddesi ile Ziver Tezeren’in Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikati, Eserleri ve Divânı adlı C. 2 İstanbul 1984-85’te basılan kitabına mürâcaat edilmiştir.

şeyhi Üftâde'nin duasının yerini bulduğunu söylediği çeşitli kaynaklarda bulunmaktadır¹⁴.

İmparatorluğun artık gerilemeye gittiği ve kurumların bozulmaya başladığı bir devirde sürgünlerle çalkantılı bir hayat süren Niyâzî ise İstanbul'da uzun süreli kalmadığı gibi başta padişahlar olmak üzere idarecilerle de pek iyi ilişkiler içinde olmamıştır. Bunun bir sebebi, belki de imparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde, geçen yüzyıllardaki ulema ve meşayihe gösterilen hürmetin, bu devirde Kadızâde-Sivâsîzâde çekişmesi yüzünden azalması, ulema ve meşayihin devlet işlerine karışarak nüfuz kazanma yarışına girdikleri zannı olabilir. Özellikle vaizler ve Kadızâdelilerin devlette etkin bir konuma gelmeleri ehl-i tarikata çeşitli baskılar ve yasaklar şeklinde olmuştur. Hele 18 yıl süren ve "yasag-ı bed" diye tarih düşürülen (1077/1666) semâ ve devranın yasaklanması ehl-i tasavvufu çok rahatsız etmişti. Niyâzî'nin hatıralarına göre Uşak, Kütahya ve Bursa'da bulunduğu yıllarda şairimiz bu baskıları bizzat ve derinden yaşamış, 10-15 kişiyle tek kede nöbet bekleyip evden dışarı çıkamamış, tekkeyi yıkıp mektep medrese yapalım gibi teklifler ve ölüm tehditleriyle çeşitli baskılar görmüşlerdir. Yasağa şiddetle karşı çıkan Niyâzî'nin idare aleyhinde cifirle karışık bazı sözler söylemesi üzerine önce Rodos'a, yine aynı pervasız tutum ve davranışları sürdürmesi sonucunda da bilâhere Limni'ye sürüldüğü bilinmektedir. Limni'ye ikinci sürgünü ise tıpkı Tebriz seferine katılan Hüdâyî, Eğri seferine katılan Şemseddin-i Sivâsî gibi savaşa katılmak isteği üzerinedir. Niyâzî menâkıpnâmeleri ve bazı tarihler, onun önce ordunun maneviyâtını yükseltmek için savaşa davet edildiği ancak daha sonra bundan vazgeçilerek çevresinde kalabalıklar toplanan bazı şeyhlerin devlete gâile olabileceği ihtimaline binâen hatt-ı hümayunla yerinde oturmalarının istendiği ancak Niyâzî'nin bunu dinlemeyerek idare aleyhinde bazı ağır sözler söylediği ve bunun üzerine tekrar sürüldüğünü çok ayrıntılı biçimde anlatmışlardır. Onun Osmanlı aleyhindeki bu ağır sözleri, cehrî zikir yasağından olduğu kadar, ailesinden ve çoluk çocuğundan, çevresinden ayıran ve süren, bir anlamda ona hayatı zindan eden bu hoşgörüsüz davranıştan kaynaklanabilirse de, diğer yandan Haseneyn'in risaleti gibi iddiaları, Limni'de bulunduğu yıllardaki mahallî idaredeki hemen herkesin ona karşı sert tutum ve davranışları, Rodos'ta beraber sürgün kaldıkları Kırım Hanlarından Selim Giray'ın ise kendisine saygılı ve mükrim tutumundan da kaynaklanabilir. Yani "hamziyye" diye nitelediği Vâni Mehmed Efendi ve çevresindeki idareyi etkisi altına alan Osmanlı idarecileri O'na iyi davranmaz ve cehrî zikir yasağı gibi yasaklar getirirken, aynı sürgün kaderini paylaşan Kırım Hanı Selim Giray, ona izzet ve ikram etmiş, sahip çıkmıştır. Böylece Niyâzî, Osmanlı idaresi aleyhinde bazan cifirli ve küfür-lü, bazan kehanetimsi sözler söylerken Kırım Hanlarının ise tahta daha lâyük olduklarını bile söylemiştir.

Üftâde'den önce Nüreddinzâde ve Kerîmüddin Halvetî'ye bağlanan ve halvetiliğin etkisi altında kalan Hüdâyî'nin, vahdet-i vücûd anlayışını açıklamakta ölçülü davrandığı, şeyhi Üftâde'nin Yûnus'un bazı geniş ve serbest düşüncelerine karşı olduğu gibi ; O'nun da sünni düşünceye sıkı sıkıya bağlı olduğu ve marjinal ve şii sapmalara karşı olduğu, "Kızılbaş"la mücadele için padişaha mektup yazarak ordunun maneviyatını

¹⁴ Niyâzî, derviş-sultan ilişkisini ve geçmişteki nice sultanların âriflerin rikâbını tuttuğunu anlatan şu beytinde ve diğerlerinde belki de yakın zamanda cereyan ettiği rivayet edilen bu olaya telmih ederek kendi durumuyla mukayese eder:

Tutdı rikâbın ârifin nice selâtin-i üvel

Kâmil olan sultânı gör dervîşi ol sultân görür (Erdoğan s.62)

takviye için Ferhat Paşa'yla Tebriz savaşına çıkmasından anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Hüdâyî idareyle uyum içerisinde olmuş ve onlara bazı tavsiyelerde de bulunmuştur.

Niyâzî, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Şeyh Bedreddin, taraftarları ve buldukları yerler için "Bedreddîni'l-maslûb indallâhi'l-mağdûb, beden-i habisi, râfîzî, ıfık, idlâl, ihlâl, ibâhe, menba-ı fesâd ve menşe-i fitne, celâlî " gibi kelimeler kullanarak bunlarla mücadele edilmesini istediği halde Niyâzî'nin, Mevâid'inde ve "Vâridât" redifli şiirinde:

*Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn
Deryâ Niyâzî Fûsus enhârıdır Vâridât (Erdoğan, s.25)*

Diye birçok yönüyle Şeyh Bedreddin'i övdüğü görülmektedir.

Ayrıca Niyâzî vahdet-i vücûd düşüncesini çok serbest ve coşkulu, cezbeli bir şekilde dile getirmiş, belki idareye olan muhalefeti belki de ehl-i beyte aşırı muhabbeti yüzünden Hasaneyn Risâlesi'yle şîaya yaklaşmış ve şimşekleri üzerine çekmiş, diğer din mensuplarına hoşgörülü davranması da çeşitli iddialara yol açmıştır. Menkıbelerine göre, onun müritleri arasında Bektâşî ve Mevlevîler, zikirlerine katılanlar arasında ise hıristiyan zimmîler bile vardır. Yûnus'un ise en büyük takipçisi ve temsilcisi sayılmaktadır. Ancak yer yer "şeriat" redifli şiirinde olduğu gibi hacdan, ramazandan, ibadetlerden bahseden bazı şiirlerinde olduğu gibi zühdi-ahlâkî çizgisiyle, yahut ilâhî aşktan bahseden şiirleriyle Hüdâyî ile büyük bir benzerlik de arzeder. Elbetteki benzer pek çok yönleri olacaktır. İkisi de İslâm tasavvufunu eserlerinde anlatmaktadırlar. Ancak biz burada daha çok farklı yönlere dikkat çekmekteyiz.

Hüdâyî ve Niyâzî, her ikisi de hatiplik ve vaizlik görevinde bulunmuşlardır. Hüdâyî Fâtih Camii vaizliğinden başlayarak Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde perşembeleri, Sultan Ahmed Camii'nin açılışından sonra da her ayın ilk pazartesi günleri va'z etmeyi kabul etmiştir. Niyâzî'nin ise Şeyhi Ümmî Sinan Elmalı'nın "Durma ve susma, konuş!" şeklindeki teşvikiyle icazet töreninden başlayarak Bursa Ulu Camiinde vaaz ve nasihatler etmiştir. Limni Camii'nde de vaaz etmesinin istendiği, ancak idarecilerin tutumu yüzünden buna pek sıcak bakmadığı anlaşılıyor. İstanbul'a bir seyahatinde Ayasofya Camii'nde içinde padişahın da bulunduğu kalabalık bir cemaate verdiği vaaz sonrasında sema ve devran yasağının kalktığı da menkıbelerinde zikredilmektedir. Hüdâyî'nin bu vaaz ve nasihatları Arapça ve Türkçe değişik kitap ve risâlelerde toplanarak günümüze kadar gelmesine karşılık Niyâzî'ninkiler toplanmamıştır.

Yine her ikisi de tefsir ilmiyle de meşgul olmuşlar ve bu yolda eserler telif etmişlerdir. Hüdâyî'nin üç ciltten oluşan Nefâisü'l-mecâlis adlı eseri Kur'an'dan bazı sûre ve âyetlerin seçilerek tasavvufî tefsirini içine almakta; Niyâzî'nin Mecâlis adlı tefsiri ise Mâide, En'âm ve Nisâ suresinin işârî tefsiri ve cifir hesaplarıyla dolu mev'ize ve nasihatlarla da süslenmiş dağınık bir görünüm arz etmektedir. Yine diğer bazı risâlelerinde ve Mevâid'inde de bir kısım ayetlerin tasavvufî tefsirine yer vermiştir. Bazı kaynaklarda var olduğu söylenen Sûre-i Yûsuf tefsirine ise rastlanmamıştır.

İkisinin hayatında da rüyalar çok önemli bir yere sahiptir. Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'ye bağlanması, bir rivayete göre, bir rüya üzerine olmuştur. Niyâzî ise Mısır'da gördüğü bir rüya üzerine oradaki şeyhinden ayrılarak yıllarca dolaşmış ve yine rüyada gördüğü şeyhi Ümmî Sinan'a bağlanmıştır.

Hüdâyî'nin iki çocuğunu dört gün arayla vebadan kaybetmesine rağmen mutlu bir aile tablosu çizdiğini, onlarla yemek yediğini bile Vâkiât'ındaki ifadelerinden öğreniy-

ruz. Niyâzî'nin ise iki-üç defa evlendiği halde sürgün ve ayrılıklar yüzünden pek mutlu olamadığı, kızlarının ve eşinin birinin vefat ettiği birinden ise ayrıldığı, baskılar sebebiyle oğluna bile sahip çıkamadığı anlaşılmaktadır.

Henüz zamanında bir yasaklama bulunmadığı hâlde Hüdâyî, sema'nın dine aykırı olmadığını belirten Arapça Keşfu'l-Kinâ.. adlı bir eser yazdığı gibi, ilâhilerinde de zikir, tevhid ve devranın gereğini anlatır. Niyâzî de yasakların en koyu zamanında buna şiddetle karşı çıkarak men'in çilesini çekmiş; şiirlerinde zikir, devran ve semâ'nın faziletlerini coşkulu bir dille terennüm etmiştir:

<i>Mevlâ'm senin âşıkların</i>	<i>Devrân iderler hû ile</i>
<i>Yolundaki sâdıkların</i>	<i>Cevlân iderler hû ile</i>
<i>Durmaz dönerler felekler</i>	<i>Arz edip Hakk'a dilekler</i>
<i>Arşın etrâfın melekler</i>	<i>Cevlân iderler hû ile</i>

(Tezeren, s.127)

Gir semâ'a zikr eyle yana yana hû deyu
İr safâ-yı aşk-ı Hakk'a yana yana hû deyu
Ay u gün yıldızlar hem nüh felekler
Arşın etrâfında saf saf melekler
Meydân-ı aşkında cevân iderler
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

(Erdoğan, s.185, 196)

Her ikisinin de tasavvufî düşüncelerinde büyük benzerlikler olduğu gibi bazı farklar da vardır. Her ikisi de kutbiyet makamının kendilerine verildiğini ifade ediyorlar. Ancak Niyâzî'nin yer yer mehdîyet gibi bazı iddiaları da taşıdığı ifade edilir.

Her ikisinin de en önemli eserlerinden olan Divanlarının hemen tamamen dînî-tasavvufî muhtevalı olduğunu söyleyebiliriz. Hüdâyî'nin 255 kadar ilâhîsinden başka bazı rubâî ve kıt'aları da bulunmasına karşılık, Niyâzî'nin 200 kadar ilâhîsi vardır. Az da olsa bazı değişik nazım şekil ve türlerini kullanmalarına mukabil, şiir-ilâhîler büyük bir ekseriyeti oluştururlar. İkisinin de Divan ve Mecmualarındaki bazı kayıtlarda veya rivayetlerde bir kısım şiirlerinin hangi şartlar altında, hangi tarihlerde ve nasıl yazıldığı da ayrıntılı olarak anlatılır. Meselâ Hüdâyî'nin fırtınalı bir havada denizden karşıya geçerken söyledikleri ilâhî veya oğullarından birinin sünnet düğünü merasimi dolayısıyla "dünyaya meyletti" diye söylentisi üzerine inşad ettiği ilâhî böyledir:

Alan sensin veren sensin kılan sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var (Tezeren, s.56)

Niyâzî divanı nüshalarında, menakıpnâmelerinde veya mecmuasında da meselâ "şeyhini gördükde" veya "Elmalı göründükde" veya "Vani Mehmed Efendi'nin ölümünde şu ilâhî tulû etti, vukû buldu.." gibi bazı kayıtlara, tarihlere ve rakamlara rastlarız.

Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildikleri hâlde ilâhîlerinde sade bir dil kullanan Hüdâyî ve Niyâzî'nin yazdıkları eserlerin dil ve üslûplarının birbirine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Her ikisi de Arapça birçok manzum ve mensur eser yazdığı hâlde, Farsça'ya birkaç küçük manzûme dışında pek rağbet etmemişlerdir. Hüdâyî'nin önemli eserlerinden Vâkiât'ında şeyh mürit ilişkisi, şeyhiyle olan konuşmaları ve hâtıralarından ve onun

sohbetlerinden bahsedilir, Yûnus, Hacı Bayram, Eşrefoğlu ve Mevlânâ'dan alıntılar yapılır. Niyâzî'nin ise Mecmualarında günlük hatıraları anlatılarak çeşitli Arap, Fars ve Türk şair ve nâsirlerinden alıntılar yapılmıştır. Tasavvuf felsefesinin anlatıldığı ve bir çok âyetin işâri manasının açıklandığı Mevâidü'l-İrfan'ında ise birçok dinî-tasavvufî konuya temas edilerek hayatı, düşünceleri ve bazı mektuplarına yer verilmiştir. İkisi de Mecâlis adlı Arapça eserlerinde Kur'ân'dan çeşitli sure ve ayetlerin tasavvufî tefsirlerini yapmışlardır. İkisinin de aynı isimde "Esile ve Ecvibe" adında risâleleri varsa da bunlar mahiyet ve muhteva itibarıyla birbirinden farklıdır. Hüdâyî'ninki ölü hakkında sorulan sorulara verilen cevaplardır ve Arapçadır. Niyâzî'ninki ise bazı tasavvuf ıstılahlarının açıklandığı Türkçe bir risaledir.

Her ikisinin de Türkçe manzum ve mensur eserlerinde, Arapça'yı iyi bildikleri ve bir çok eser verdikleri hâlde, çok sade bir dil kullandıkları görülmektedir. Bu onların mürşit-yol gösterici, rehber yönleriyle ilgilidir. Yani halkı irşad etmek onlara birşeyler anlatmak düşüncesindedirler. Eserlerinde bu yüzden kolay halkın anlayacağı bir dil tercih ederler. İkisi de heceyi ve aruzu birlikte kullanmıştır. Hüdâyî'nin heceli şiirleri aruzlu olanlardan daha fazla ve dili nisbeten daha sade olduğu hâlde, Niyâzî'nin heceyle yazılmış olan şiirlerinin aruzla yazılmış olanlardan daha az ve Hüdâyî'ye oranla terkip ve tamlamalarının daha çok olduğunu söyleyebiliriz. İkisinin de kullandıkları aruz kalıpları heceye yakın olan ve çok kullanılanlardır. Bu şiirlerde iç kafiyelerin bulunduğu müssammât olanlar büyük bir yer tutarlar. Böylece bu şiirler mısra ortasından bölündüğünde dörtlük hâline getirilebilir ve halk şiirindeki koşma şekline yakındır. Her ikisinin de şiirlerinin muhtevasının hemen tamamının dînî-tasavvufî olduğunu ve herhangi birini övmek amacıyla kasîde söylemediklerini görüyoruz. Ancak Hüdâyî'nin şiirlerinin daha ârifane, zühdî-ahlâkî ve didaktik olmasına karşılık Niyâzî'nin şiirlerinin daha lirik, âşikane ve coşkulu olduklarını söyleyebiliriz.

*Hüdâyî'nin, "Diller acep hayrân olur
Esrâr-ı zikrullâh ile"*

diye başlayan ilâhîsine I. Ahmed'in

*"Dil hânesi pür-nûr olur
Envâr-ı zikrullâh ile"*

diye başlayan ilâhî ile nazire ve cevap vermesi ve Kanûnî'nin "budur" redifli şiirine Hüdâyî'nin nazire yazması, onun idareye daha yakın olduğunu ve iyi ilişkiler kurduğunu gösterir. Niyâzî'nin padişahların şiirini tahmis ve tanzir bir yana onlara karşı olumsuz düşünce ve tavırlar içinde olduğunu yukarıda anlatmıştık. Buna rağmen hatırat niteliğindeki mecmuasında kendi ilâhîlerinin sarayda bile okunduğunu ve ramazanda padişah meclisinde tesbih gibi okunduğunu da kaydetmiştir.

Her ikisinin de etkileri uzun süreli olmuş, eserleriyle, yetiştirdiği halifeleriyle, bestelenmiş ilâhîleriyle, menkıbeleriyle çok büyük bir etki alanı oluşturmuşlardır. Hüdâyî'nin her ne kadar bir beytinde *şeştâ vü çeng ü tanbûr / Hak'tan seni ider dâr* diyerek bazı müzik aletlerine ve müziğe biraz soğuk baktığı düşünülebilirse de bazı şiirlerini bizzat kendisinin bestelediğinin söylenmesi ve pek çok şiirinin bestelenmesi, Niyâzî'nin de dâhil zikirlerde ilâhîlerinin okunması bunun heva ve hevese sevkeden müzikle sınırlı olduğunu göstermektedir. Niyâzî'nin de tıpkı Hüdâyî gibi yüzden fazla ilâ-

hîsinin, değişik makamlarda çoğu zaman aynı mûsikîşinaslar tarafından bestelendiğini görmekteyiz.

Hüdâyî ve Niyâzî'nin ortak kaynaklardan beslendiğini düşünürsek diğer eserlerinde olduğu gibi çeşitli şiir ve ilahilerinde de pek çok ortak ve benzer yönler bulabiliriz. Bunların, aynı vezin ve kafiyede olmasa da müşterek duygu ve düşünceleri dillendirdiğini görürüz. Bu, bazan diğer halk ve tasavvuf şairlerince zamanla kullanıla kullanıla artık birer klişe, kalıp söz durumuna bile gelebilir. Meselâ nasıl "Yüce dağ başında" diye başlayan onlarca türküye rastlayabilirsek aynı şekilde Hüdâyî ve Niyâzî'nin "Ey bu gönlüm şehri-nieden" söyleyişine onlardan önce ve sonraki pek çok mutasavvîf şairde rastlarız. Hi-tap eden, sorular soran, cevaplar veren, uyaran, ikaz eden, nasihat ve öğütler veren üslûplarıyla; vahdet-kesret, varlık, dünya, nefis, fenâ-bekâ, şükür-zikir-ibâdet-tâat, şeriat-tarikat- hakikat- marifet, Allâh-kâinât- insan, zâhir- bâtın, tecellî, vuslat gibi işledikleri pek çok konuyla; ancak, olur, eden, meded, kendedir, nedendir, nice bir" .. gibi bazan aynı rediflerin etrafında dönmeleriyle bu ortaklıklar daha da pekişir ve artar. Bu ortaklık bazan aynı beyit ve mısraların söylenmesi şeklinde bile görülebilir. Sözü fazla uzatmadan bazı benzer örnekler vererek konuyu burada noktalamak istiyoruz. Bu benzerliklerin bazan hem anlam ve söyleyiş bazan da sadece söyleyiş bakımından olduklarını ve Hüdâyî'nin biraz zâhidâne ve didaktik üslûbuna karşı Niyâzî'nin daha rindane ve âşıkane bir eda ile söylediğini tekrar ilâve etmeliyiz. Başta verilen beyitler tenkitli neşri yapılan Hüdâyî Divanı'nıyla (Tezeren, 1985) Niyâzî Divanı' (Erdoğan, 1998) ndan alınmıştır.

*Zevk-i dünyâya muhabbet nice bir
Lezzet-i fânîye râğbet nice bir* (Tezeren, s.49)

*Nice bir mekr ü hiyel nikbet-i Deccâl nice bir
Nice bir ey dîni yok mezhebi yok dâl nice bir* (Erdoğan, s.51)

*Uyan gafletden ey gâfil nedir bu nevm ü gafletler
Bu zulmânî Stanbûla neden böyle muhabbetler* (Tezeren, s.192)

*Uyan gözün aç turma yalvar güzel Allâh'a
Yolundan izin ırma yalvar güzel Allâh'a* (Erdoğan, s.191)

*Uyan gafletden ey gâfil seni aldamasın dünyâ
Yakanı al elinden kim sonra kılur seni rüsvâ* (Erdoğan, s.14)

*Nevm-i gafletden uyanup aç gözün merdâne bak
Ehl-i Hak ile olagör olma anlardan ırak* (Tezeren, s.103, 79-80)

*Arif ol âyine-i insâna bak
Anda nûr-ı Hazret-i Rahmân'a bak* (Tezeren, s.74)

*Zâhidâ sûret gözetme içerü gel câna bak
Vechi üzre gör ne yazmış defter-i Rahmân'a bak* (Erdoğan, s.111)

*İster isen doğru yol
Bu kesretde vahdet bul*

*Bir efendiye kul ol
Tevhîde gel tevhîde* (Tezeren, s.132)

İster isen bulasın cânanı sen Gayra bakma sende iste sende bul
Kendü mirâtunda gözle anı sen Gayra bakma sende iste sende bul
 (Erdoğan, s.126)

Ezelden aşk ile biz yana geldik
Hakikat şem'ine pervâne geldik

Tenezzül eyleyüp vahdet ilinden
Bu kesret âlemin seyrâna geldik

Geçüp fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik (Tezeren, s.83)

Ezelden narına aşkın yana geldim cihân içre
Akıtdım nice dem yaşlar gözümde dolu kan içre

Nebat olup nice devrân nice demde olup hayvân
Geyürdi sûret-i insân bana devr-i zamân içre (Erdoğan, s.190)

Açıldı çün bezm-i elest Devr eyledi peymânesi
Andan içenler oldu mest Ayılmadı mestânesi

Ol bâdeden kim nûş eder İçdiği dem serhoş ider
Deryâ gibi ol cûş ider Esrûk olur dîvânesi (Tezeren, s.150)

Bir yüze duş oldu gözüm yüzbin gezer dîvânesi
Olmuş cemâli şem'inin ay ile gün pervânesi

Kendü sunar dolu dolu peymâneler aşıklara
Bir kez elinden nûş iden olur ebed mestânesi (Erdoğan, s. 233)

Bilir var mı bu yolu kande dürür dost ili
Söyle ey cân bülbülü kande dürür dost ili (Tezeren, s.155)

Bilir var mı bu yolu canda durur dost ili
Söyler (bu) cân bülbülü sende dürür dost ili (Erdoğan, s.243)

Yâ ibâda'llâhi kûmû va'budû
Ve'zkrûhu fi'l-guduvvi ve'r-revâh (Tezeren, s.35)

İster isen olasın ehl-i felâh
Kulluk eyle bi'l-gadâti ve'r-revâh (Erdoğan, s.37)

Erişdi hicrânın demi Ey mâh-ı gufrân elvedâ'
Ağlatmasın mı âdemi Ey mâh-ı gufrân elvedâ'

Zikr ü tehlili vü tesbîh güzel/ Savm u tâati terâvihi güzel
Hem kanâdîl ü mesâbîhi güzel/ Geldi lûtf ile mübârek Ramazân
 (Tezeren, s.73,117)

*Yine firkat nârına yandı cihân/ Hasretâ gitdi mübârek ramazan
Nûr ile bulmuşdu âlem yeni cân/ Firkatâ gitdi mübârek ramazan*

*İndi Kurân sende ey nûru güzel/ Leyle-i Kadr'inde ey kadri güzel
Gitdin ey tehlil ü tekbîri güzel/ Hasretâ gitdi mübârek ramazan
(Erdoğan, s.174)*

*Ey gülleri handân edip / Bülbülleri nalân iden
Gâh gâh cemâlin gösterip / Gâh gizleyip pinhân eden (Tezeren, s.136)*

*Ey bu cümle kâinâtun aslını bir cân iden
Ademi kudretle ol cânâna sevip cânân iden (Erdoğan, s.171)*

*Gördünse cânân illerin/ Bülbül haber virgil bize
Kokdunsa yârân güllerin/ Bülbül haber virgil bize (Tezeren, 137)*

*Ey garip bülbül diyârın kededir
Bir haber vir gül'izârın kededir (Erdoğan, s.53)*

